

4. IR NBU. F. Kh. №10705-10807. Protokoly zasidan Arkheohrafichnoi komisii VUAN (4 kvitnia 1919 – 28 hrudnia 1931). Na 172 ark.
5. Zahalni zbory (dnia 19 tsvitnia 1905) // Khronika NTSh. Lviv: 1905. Ch. 22. S. 3-6.
6. Kalakura Ya.S. Dzhereloznavcha spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho // Mykhailo Hrushevskiy i suchasnist: materialy mizhnarodnoi naukovoї konferentsii, prysviachenoї 130-richchii vid dnia narodzhennia M.S. Hrushevskoho. Kyiv: 1998. S. 12-16.
7. Kapral M. Arkheohrafichna diialnist Mykhaila Hrushevskoho u lvivskiy period zhyttia (1894-1914) // Mykhailo Hrushevskiy i Lvivska istorychna shkola. Materialy konferentsii. Lviv: 24-25 zhovtnia 1994 r. Niu-York-Lviv: 1995. S. 166-173.
8. Lysty Myrona Korduby do Mykhaila Hrushevskoho i Fedora Vovka / Uporiadnyky V. Naulko, V. Starkov // Starozhytnosti Pivdennoi Ukrainy. Vypusk 14. – Zaporizhzhia: RA «Tandem U», 2005. 100 s.
9. Lystuvannia Mykhaila Hrushevskoho. T. 4: Lystuvannia Mykhaila Hrushevskoho ta Ivana Dzhydzhory / Uporiad.: S. Pankova, V. Pryshliak; red. L. Vynar, P. Sokhan, I. Hyrych. Kyiv–Niu–York: UIT, VD «Prostir», 2008. 552 s.
10. Naukova diialnist Tovarystva v 1906 r. // Khronika NTSh. Lviv: 1907. Ch. 29. S. 9-13.
11. Telvak V., Pedych V. Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho. Lviv: Svit, 2016. 440 s.
12. Telvak V., Pedych V. Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho: komunikatyvna pryroda ta psykhologichnyi klimat // Istoriohrafichni doslidzhennia v Ukraini. Vyp. 25. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, 2014. S. 26-53.
13. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyiv. F. 1235 (Hrushevski – istoryky ta filolohy). Op. 1. Spr. 847 (Lysty Shuiskoi M.N.). 118 ark.
14. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyiv. F. 1235 (Hrushevski – istoryky ta filolohy). Op. 1. Spr. 334 (Lysty Barvinskoho B.). 16 ark.
15. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyiv. F. 1235 (Hrushevski – istoryky ta filolohy). Op. 1. Spr. 411 (Lysty Herasymchuka V.). 85 ark.
16. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyiv. F. 1235 (Hrushevski – istoryky ta filolohy). Op. 1. Spr. 421 (Lysty Holiichuka F.). 6 ark.
17. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyiv. F. 1235 (Hrushevski – istoryky ta filolohy). Op. 1. Spr. 792 (Lysty Tomashivskoho S.). 265 ark.
18. Shchodennyky M.S.Hrushevskoho (1904-1910 rr.) / Publ., peredm., koment. Ihoria Hyrycha // Kyivska starovyna. 1995. №1. S. 10-31.

Статтю подано до редколегії 15.02.2018 р.

УДК [930.1(477) "1917/1918":929 Грушевський]: 342.24 (470+571)

Олександр Криворучко

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
кандидат історичних наук, доцент (Україна)

Еволюція ідеї російського федералізму в статтях Михайла Грушевського періоду УЦР

Анотація. У статті досліджується роль ідеї федералізму в національній державотворчій концепції Михайла Грушевського доби Української Центральної Ради, еволюцію поглядів вченого на українсько-російські відносини та формування нових політичних конструкцій загальноєвропейської федерації.

Ключові слова: Михайло Грушевський, федералізм, федеративне державне об'єднання, автономія України, чорноморська федерація, західна орієнтація.

У період Української революції 1917–1921 рр. Михайлом Грушевським в залежності від конкретних історичних обставин було обґрунтовано різноманітні проекти національного державотворення, серед яких, зокрема, можна виділити так звані «орієнтації»: московську, чорноморську та західну.

На початках українських визвольних змагань Грушевський був прихильником розбудови національної державності в рамках Російської федерації. Саме ідея надання широкої автономії Україні в межах федеративної Росії була ключовою вимогою перших Універсалів УЦР. Проведення за ініціативою М. Грушевського в Києві З'їзду народів Росії (вересень 1917 р.) «політик уважав доконаним фактом перетворення Центральної Ради на орган боротьби за

перебудову федеративної Російської Республіки» [7, с. 70]. Ще в ході підготовки з'їзду було створено комісію під головуванням О. Шульгіна, яка пропонувала винести на порядок денний ряд питань, серед яких про майбутній федеративний устрій держави, про державну мову та мови суб'єктів федерації, про правове розмежування автономних одиниць, про права національних меншин, про шляхи здобуття федеративного устрою тощо.

Однак, як слушно зазначає Т. Плазова, вчений не врахував ті політичні реалії, які становлять основу ментальності та державницького ества російського правителя: якими б демократами та лібералами не були російські діячі різних рівнів, вони завжди є носіями великодержавницьких поглядів. Тому в цьому контексті федерація для них є лише прикриттям своїх амбіцій [8].

Після більшовицького перевороту в Петербурзі в керівництві УЦР переважила думка скористатися можливістю негайно – не очікуючи скликання Всеросійських Установчих Зборів, проголосити палко очікувану автономію. Це й було реалізовано в III Універсалі УЦР. Згодом В. Винниченко, аналізуючи обставини проголошення Універсалу, наголошував на превалюванні саме цього зовнішньополітичного фактору: «помітною, виразною силою, що випхнула Універсал на світ, були все ж таки зовнішні, незалежні від нашої волі обставини: робітничо-селянська революція в Росії» [2, с. 80].

Справедливості ради слід зазначити, що чимало дослідників Української революції XX ст., колишніх активних діячів УЦР, досить критично (як на нас, то запізно) оцінюють потуги українського політичного проводу щодо творення всеросійської федерації. Зокрема, Д. Дорошенко згодом наголошує, що «Україні треба було зовсім відділитися від Росії, стати самостійною й незалежною державою; вона мусіла визнати уряд Народних Комісарів, як уряд Росії, на основі обопільного визнання... і дати всеросійським справам спокій» [5, с. 143].

Наступ більшовицьких військ в Україні, проголошення радянської влади на південному сході республіки, розгортання репресій стосовно учасників українського руху та пошук можливих союзників УНР зумовили УЦР відкласти на час вирішення проголошеного в листопаді 1917 р. завдання створення федерації національно-державних утворень, які виникали на руїнах колишньої імперії і піти на непопулярний навіть у тогочасному керівництві УЦР крок – проголошення державної незалежності УНР. Ці процеси стали визначальною причиною краху російськофільських федералістських позицій Грушевського. В цей час голова УЦР зазначає: «Перше, що я вважаю пережитим і віджитим, таким «що згоріло в моїм кабінеті», се наша орієнтація на Московщину» [4, с. 9].

Історики української революції не можуть пройти повз того, що перехід на самостійницьку позицію дався нелегко, не без боротьби і вагань. Грушевський вдається тут до спеціального роз'яснення: «Серед самих Українців знайшлися групи настільки захоплені російською культурою й державністю, призвичаєні до єдиної Росії, або до традиційного федеративного гасла, що не згоджувались на самостійність навіть як на форму переходову до федерації. Ще більше се треба сказати про групи не-українські: Українців, які відірвались від української стихії й уважали себе «русскими», Великоросів захожих і навіть Євреїв, які також не вмiли відразу стати на ґрунт реальних інтересів єврейської людности України, а вважали потрібним наперед виявити свій протест розриву з єврейськими організаціями Росії» [3, с. 560].

Грушевський зосереджується на ідеологічній роботі, намагаючись знайти нові шляхи розвитку держави. Саме тоді вчений переглядає політичні пріоритети українського руху. Він пише ряд праць, зведених у збірку «На порозі Нової України», яка вийшла його власним накладом у квітні 1918. Головною метою збірки стало обґрунтування ідеї української незалежності й пошук шляхів її реалізації.

У тодішній публіцистиці вченого можна виділити декілька характерних формулювань – це констатація «кінця московської орієнтації», визнання необхідності рівняння на західну цивілізацію, розробка чорноморської перспективи державного майбутнього України. Як слушно зазначає сучасний дослідник політичних проектів Грушевського Г. Корольов, ці вихідні позиції не були самостійними концепціями, а виступали як ідеологічна цілісність лише в комплексному розгляді [6, с. 71].

Одним з напрямків ідеологічних пошуків ученого стало своєрідне відтворення концепції чорноморської орієнтації української держави на східноєвропейській арені. У статті «Чорноморська орієнтація» Грушевський так обґрунтував свою нову позицію: «З того часу, як полудневі, східно-слов'янські племена, з котрих вийшов український нарід, півтори тисячі літ тому пробились до Чорного моря – вони тим самим мусіли вийти в сферу чорноморських зв'язків, впливів, того що я означаю отим виразом – «чорноморська орієнтація»» [4, с. 16].

Відзначаючи далекоглядність поглядів Грушевського, відомий грушевськознавець Любомир Винар зазначав, що обґрунтування вченим чорноморської орієнтації української держави «можна розглядати як його федералістичну концепцію в тому часі з прицілом «на кінцеву мету, федерацію світову» незалежних держав» [1, с. 55]. Ідея чорноморської федерації

держав не заперечувала державного суверенітету української нації, лише зміцнювала державну співпрацю України з іншими державами.

Однак, визначаючи українські землі як ареал східного слов'янства, Грушевський тим не менше обґрунтовує їх належність до Заходу: « в порівнянні з народом великоруським український являє ся народом західної культури – одним з найбільш багатих східними, орієнтальними впливами, але все таки по всьому складу своєї культури й свого духу народом західнім» [4, с. 13]. Аналізуючи історичне коріння західних впливів на перебіг процесу українського державотворення, вчений зазначає: « Коли ж з упадком Києва, при кінці XII в. центр тяжкості переходить у нас на Галицько-Волинську державу, се означає повну перевагу західних впливів над тою комбінацією впливів візантійських і східних, котрі переважали в період формування Київської держави». З тих часів « ...Україна жила одним життєм, одними ідеями з Заходом. У нього черпала культурні засоби, у ньому брала взірці для своєї культури» [4, с. 14].

Згодом, у статті «Нові перспективи» Грушевський ще категоричніше наголошуватиме на «західності» українського народу, твердячи, що він « належить до західньо-європейського, чи коротше сказати – просто таки європейського кола не силою тільки історичних зв'язків, які протягом століть зв'язали українське жите з західнім, а й самим складом народнього характеру» [4, с. 19].

Зростає категоричність і у визначеннях «різниці між характером українським і великоруським, глибоко відмінним від європейського», для якого, за визнанням ученого, характерним є «брак власної людської гідності і не пошанування гідності иньшої людини; брак смаку до вигідного, доброго, урегульованого житя для себе і непошанування чужих інтересів і потреб в такім житю та чужих здобутків на сім полі; брак волі до організованого громадянського і політичного житя, нахил до анархізму і навіть руйніцтва соціального і культурного; легковажання культурних і громадських вартостей і вилічання своєю некультурністю й неорганізованістю супроти сіх вартостей; вічне хитання між громадським і моральним максималізмом і повним нігілізмом, яке спадає часто до повної затрати моральних критеріїв...» [4, с. 19-20].

«Нові перспективи» стали центральною публікацією Грушевського, в якій він обґрунтовує історичний зв'язок українського народу із західною цивілізацією. Слід наголосити, що в статті історик акцентує увагу на особливій ролі для українського державотворення близькості України до «німецького світу». Пронімецька орієнтація вченого пояснюються наявністю ряду факторів: швидким просуванням більшовицьких загонів, небажанням держав Антанти надати УНР допомоги в боротьбі з більшовиками, успіхами німецько-австро-угорських військ на Східному фронті, а головним чином сподіваннями на допомогу країн Четверного союзу проти червоної Росії.

М. Грушевський необхідність підписання миру з країнами Четверного союзу прямо пов'язував з пошуком нових джерел для продовження української революції. Мова йшла про очікувану допомогу «українських воєнопонених, заходами українських інструкторів освідмлених, обучених і організованих в полки», чим займався з початку війни «Союз визволення України», та галицьких січових стрільців [3, с. 562-563]. Можна погодитися з думкою В. Солдатенка, що таким чином «революцію для українських робітників, солдатів, селян (а вони розчарувались у Центральній Раді, Генеральному Секретаріаті, відмовляли їм у довірі), мали здійснювати ті сили, які на власному досвіді ще не знали істинної політики лідерів українського руху і можна було сподіватись на експлуатацію їх національних інстинктів, національної свідомості, патріотичних настроїв» [9, с. 332].

Проголошення самостійності, вважає Д. Дорошенко, «так само, як і проголошення Української Народньої Республіки III Універсалом... явилось не результатом якогось попереднього руху, як осягнення вже раніше постановленого домагання, а просто як неминуча політична комбінація, як вимушений обставинами акт». І цей акт ще менше, ніж попередній, мав характер «всенародного торжества» [5, с. 192]. Д. Дорошенко наводить численні цитати з «Народньої Волі» - органу українських есерів - керівної на той час партії Центральної Ради, які раз-у-раз засвідчують, наскільки такий крок уявлявся вимушеним, небажаним на той час. Так у статті «Фактична самостійність» йдеться про те, що «Україна проти своїх бажаннів і надій опинилася в стані самостійної, воюючої з московсько-петроградським правительством держави...життя примусило Республіку стати самостійною» [5, с. 192]. Такою ж була позиція і українських соціал-демократів і, навіть, Грушевського. Вчений визнавав необхідність існування української незалежної держави, але лише тимчасово, орієнтуючись у майбутньому на входження Росії й України в загальноєвропейську федерацію.

Обґрунтовуючи тезу про доцільність європейської орієнтації політичного курсу УНР, Грушевський застерігає від сліпого наслідування європейських цінностей: «...нам не треба підганяти нашого житя до котрого небудь західньо-європейського взірця...Визволення від примусової залежності від московського житя не повинно бути заміною одної залежності

.....
другою, хоч би й добровільною. Українське жите повинно еманціпувати ся взагалі – так би сказати випростуватися, як випростовуєть ся людина якій прийшлось довго сидіти в якійсь скуленій позиції - розпростувати своє тіло щоб потім уложитись в найбільш вигідній позі» [4, с. 22].

На думку Грушевського, західна орієнтація зовсім не означала розриву зі «східним» корінням. Вчений наголошував, що український народ є « одним з найбільш орієнталізованих (дозволю собі так назвати) західніх народів – подібно як Болгари, Серби, Іспанці, - і ми повинні не забивати, а розвивати і використовувати те корисне і цінне, що дала нам ся орієнтальна стихія» [4, с. 23].

Більше того, Грушевський у своїй публіцистиці закликав українську громадськість « насамперед «знайти себе». Вияснити свої засоби, завдання й потреби і тим часом не спішити замикатись в який-небудь оден круг зв'язків, відносин і впливів, а брати як можно ширше, широко-одвертою рукою, все що може бути корисним для нього. Не зв'язуючись ніякими симпатіями чи антипатіями, ніякими упередженнями, по французькому прислів'ю – «я беру своє добро скрізь, де я його знахожу», брати і в сфері старих зв'язків колишньої Російської держави, і нових зв'язків з Центральними державами, і поза ними» [4, с. 22].

На думку вченого, одним із напрямків таких нових зв'язків мало стати зближення із США. Актуально звучить сьогодні далекоглядне твердження Грушевського, що «Ся країна для нашої будущини безсумнівно матиме величезне значінне, - і своїми незвичайними фінансовими та технічними засобами, і теж як школа для наших людей, будучих поколінь наших техніків, економістів і суспільних робітників. Більш демократичний ніж який небудь з європейських народів, більш ініціативний, більш сміливий в замислі й виконанню, сей нарід може дуже багато чому навчити наші кадри робітників і діячів» [4, с. 22].

Аналізуючи перешкоди до зближення із українців Заходом, Грушевський виділяє «надзвичайно слабо розвинене знання мови». Вчений наголошує, що « Ся перешкода мусить бути усунена як найскоріше, негайно – не тільки наукою живої німецької й англійської мови по школах, але й через так звану «виміну дітей» - широко практикований на заході спосіб посилення навзаєм дітей з одної країни в другу...Для людей дорослих мусять бути заведені також курси мов – німецької й інших, і для служащих певних вищих категорій мусить навіть бути признане обов'язковим присвоєнне котроїсь мови до визначеного терміну» [4, с. 21]. Можна констатувати, що ці настанови політика не втратили актуальності й нині.

Період Української революції 1917–1921 рр. був часом утвердження і трансформації різних політичних концепцій українського державотворення, розроблених Михайлом Грушевським. Вихід серії публіцистичних статей, в яких він виступив прихильником самостійності УНР у тогочасних умовах і ворогом більшовизму, характеризує наявність нового концепту – бачення України поза російським контекстом. На цій основі учений обґрунтував новий цивілізаційний прозахідний вектор розвитку української державності. Як слушно зазначає відомий український вчений Володимир Мельниченко: «сучасному громадянському суспільству вкрай важливо знати, що засадничі висновки Грушевського щодо будівництва української держави та її орієнтації в світі досі не втратили своєї вагомості й актуальності. Тим більше, що через сто літ ми знову на порозі, який раніше не переступили. Від нас залежить, щоб укотре не вдовольнитися лише гадками і мріями...» [7].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Винар Л. Михайло Грушевський: Історик і будівничий нації (Статті і матеріали) / Л. Винар. – Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 1995. – 304 с.
2. Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції [марець 1917 – грудень 1919 р.] – Частина II./ В. Винниченко. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1990. – 328 с.
3. Грушевський М. Ілюстрована історія України / М. Грушевський. – Нью-Йорк: Видавництво Чарторийських, 1967. – 575 с.
4. Грушевський М.С. На порозі Нової України: Гадки і мрії / М.С. Грушевський. - Київ: Наукова думка, 1991. – 128 с.
5. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. В 2-х т.: Документально-наукове видання). – Том I. Доба Центральної Ради. / Д. Дорошенко. – К.: Темпора, 2002. – 320 с.
6. Корольов Г.О. Ідея чорноморської федерації у поглядах Михайла Грушевського / Г.О. Корольов // Український історичний журнал – 2011. – №6. – С. 68 - 79.
7. Мельниченко В. Михайло Грушевський: « Москва впаде, Україна встане...» / В. Мельниченко // Слово Просвіти. – 2016. – 1 липня.
8. Плазова Т. Федералізм та Україна в поглядах М.С. Грушевського [Електронний ресурс] / Т. Плазова. - Режим доступу : http://vlp.com.ua/files/06_73.pdf

9. Солдатенко В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія / В.Ф. Солдатенко. – К.: Науково-видавниче агенство «Книга пам'яті України», 1997. – 416 с.

Александр Криворучко

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского
кандидат исторических наук, доцент (Украина)

Эволюция идеи российского федерализма в статьях Михаила Грушевского периода УЦР

Аннотация. В статье исследуется роль идей федерализма в национальной концепции Михаила Грушевского периода Украинской Центральной Рады, эволюцию взглядов ученого на украинско-российские отношения и формирование новых политических конструкций общеевропейской федерации.

Ключевые слова: Михаил Грушевский, федерализм, федеративное государственное объединение, автономия Украины, черноморская федерация, западная ориентация.

ABSTRACT

Alexander Krivoruchko

Vinnitsia State Pedagogical University named after Mikhail Kotsyubynsky
PhD (History) (Ukraine)

Evolution of the idea of Russian federalism in articles Mikhail Grushevsky period UCR

The article explores the role of the ideas of federalism in Mikhail Grushevsky's national concept during the period of the Ukrainian Central Rada, the evolution of the scientist's views on Ukrainian-Russian relations and the formation of new political designs of a pan-European federation.

Key words: Mikhail Grushevsky, federalism, federative state association, autonomy of Ukraine, Black Sea Federation, western orientation.

REFERENCES:

1. Vynar L. Mykhaylo Hrushevs'kyi: Istoryk i budivnychyy natsiyi (Statti i materialy) / L. Vynar. – Kyiv: Vyd-vo im.. Oleny Telihy, 1995. – 304 s.
2. Vynnychenko V. Vidrozhennya natsiyi (Istoriya ukrayins'koyi revolyutsiyi [maret' 1917 – hruden 1919 r.] – Chastyna II./ V. Vynnychenko. – K.: Vydavnytstvo politychnoyi literatury Ukrayiny, 1990. – 328 s.
3. Hrushevs'kyi M. Ilyustrovana istoriya Ukrayiny / M. Hrushevs'kyi. – N'yu-York: Vydavnytstvo Chartoryys'kykh, 1967. – 575 s.
4. Hrushevs'kyi M.S. Na porozhi Novoyi Ukrayiny: Hadky i mriyi / M.S. Hrushevs'kyi. - Kyiv: Naukova dumka, 1991. – 128 s.
5. Doroshenko D. Istoriya Ukrayiny 1917-1923 rr. V 2-kh t.: Dokumental'no-naukove vydannya). – Tom I. Doba Tsentral'noyi Rady. / D. Doroshenko. – K.: Tempora, 2002. – 320 s.
6. Korolov H.O. Ideya chornomorskoyi federatsiyi u pohlyadakh Mykhayla Hrushevs'koho / H.O. Korol'ov // Ukrayinskyi istorychnyy zhurnal – 2011. – №6. – S. 68 - 79.
7. Mel'nychenko V. Mykhaylo Hrushevs'kyi: « Moskva vpade, Ukrayina vstane...» / V. Mel'nychenko // Slovo Prosvity. – 2016. – 1 lypnya.
8. Plazova T. Federalizm ta Ukrayina v pohlyadakh M.S. Hrushevskoho [Elektronnyy resurs] / T. Plazova. - Rezhym dostupu : http://vlp.com.ua/files/06_73.pdf
9. Soldatenko V.F. Ukrayins'ka revolyutsiya: kontseptsiya ta istoriohrafyia / V.F. Soldatenko. – K.: Naukovo-vydavnyche ahenstvo «Knyha pamyati Ukrayiny», 1997. – 416 s.

Статтю подано до редколегії 18.02.2018 р.